ePublishing

Science and Society: Journal of Political and Moral Theory

No 45 (2025)

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

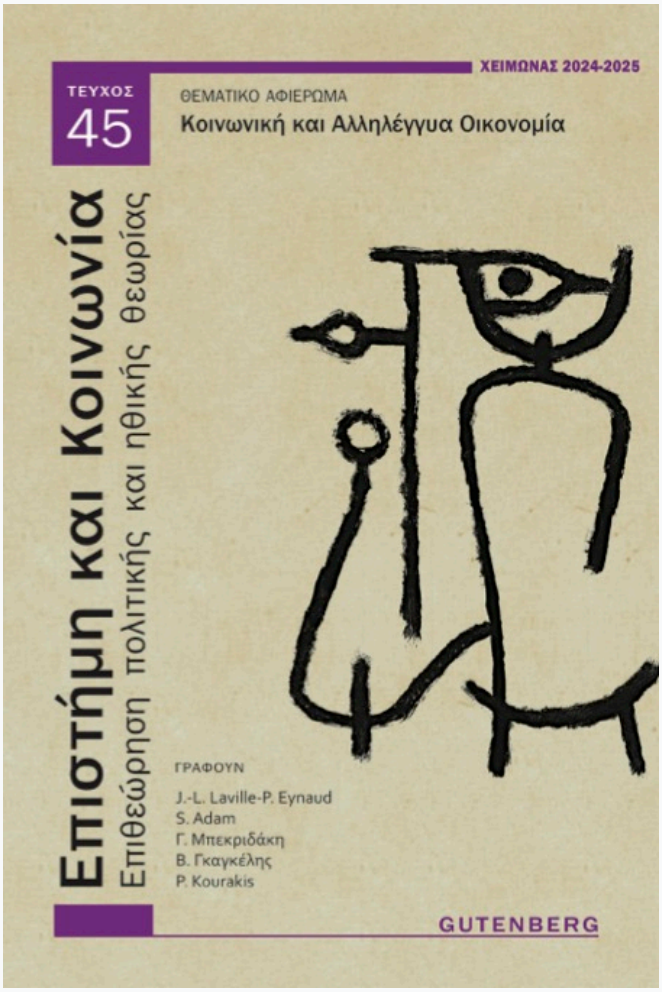

Τεύχος 45 - Προλεγόμενα

Σοφία Αδάμ

Copyright © 2025, Σοφία Αδάμ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

Αδάμ Σ. (2025). Τεύχος 45 - Προλεγόμενα . *Science and Society: Journal of Political and Moral Theory*, (45), 3–10. Retrieved from https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/41313

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 24/02/2026 13:45:56

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ χαρακτηρίζεται από μια εμμένουσα και πολυεπίπεδη κρίση. Διαφορετικοί όροι έχουν εισαχθεί για να την περιγράψουν —πολυκρίση [polycrisis] ή διαρκής κρίση [permacrisis]— επιχειρώντας να καταδείξουν είτε τις πολλαπλές διαστάσεις της είτε την εκτενή διάρκειά της χωρίς κάποιον ορίζοντα υπέρβασής της στο άμεσο μέλλον. Στο παρόν θεματικό αφιέρωμα προκρίνουμε την ανάγνωση της παρούσας κρίσης με όρους κοινωνικής αναπαραγωγής. Η ανάγνωση με αυτόν τον τρόπο επιτρέπει να αντιληφθούμε ότι ο παγκόσμιος και χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός βρίσκεται σε οριακό σημείο, καθώς όχι μόνο δεν μπορεί πλέον να διασφαλίσει αλλά ευθέως απειλεί την αναπαραγωγή της ανθρώπινης ζωής και του περιβάλλοντος αλλά και των κοινωνικών σχέσεων αλληλεγγύης και των πολιτικών θεσμών.

Σε αυτό το πλαίσιο, η αναζήτηση νέων ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεωρητικών αναζητήσεων και πρακτικών, οι οποίες μπορούν να απαντήσουν στις πολλαπλές προκλήσεις σε μια κατεύθυνση δημοκρατικής εμβάθυνσης και κοινωνικής χειραφέτησης, είναι περισσότερο επίκαιρη από ποτέ. Παρατηρείται, ωστόσο, μια αντιφατική εξέλιξη. Αφενός φαίνεται να υποχωρεί η πολιτική κίνηση με την έννοια της ανάδυσης ενός ή πολλαπλών πολιτικών υποκειμένων τα οποία θέτουν ζητήματα δημοκρατικής εμβάθυνσης και κοινωνικής χειραφέτησης στη δημόσια σφαίρα, αποκτούν αναγνωρισιμότητα, καταδεικνύουν την πλημμελή κάλυψη των κοινωνικών αναγκών ή/και αρθρώνουν νέες κοινωνικές ανάγκες, επιζητούν και διαμορφώνουν νέες κοινωνικές σχέσεις μέσα από διαφορετικές θεσμίσεις και πρακτικές. Αφετέρου, παρατηρείται αναζωπύρωση του ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος για την αναζήτηση νέων αφηγήσεων και τρόπων

κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης πέρα από τον ηγεμονικό καπιταλισμό. Αυτή η αντίφαση είναι φαινομενική, γιατί όπως υποστήριξε ο αείμνηστος Fredric Jameson ('The politics of Utopia', *New Left Review*, #25, 2004), η ουτοπία αναδύεται κατά την αναστολή του Πολιτικού και μπορεί να ιδωθεί ως η ηρεμία πριν από την καταιγίδα.

Το παρόν θεματικό αφιέρωμα διερευνά τις πρακτικές της Κοινωνικής (και) Αλληλέγγυας Οικονομίας (εφεξής ΚΑΛΟ) ως πεδίο κοινωνικοοικονομικού μετασχηματισμού μέσα από την ενίσχυση του κοινωνικού ανταγωνισμού. Αξιοποιώντας κρίσιμες συμβολές από τη Θεωρία Κοινωνικής Αναπαραγωγής (ΘΚΑ), τη Θεωρία Ποικίλων Οικονομιών (ΘΠΟ), των Θεωριών Κοινωνικών Κινημάτων (ΘΚΚ) και ειδικότερα της Δομής Πολιτικών Ευκαιριών και Πλαισιακών Προσεγγίσεων [Framing Analysis] οι συγγραφείς συμβάλλουν στην εμβάθυνση των πρακτικών της ΚΑΛΟ εντός των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών. Η ΚΑΛΟ δηλώνει τη σύνθεση μεταξύ δύο εννοιολογικών προσεγγίσεων: της κοινωνικής οικονομίας και της αλληλέγγυας οικονομίας. Αμφότερες αναφέρονται σε οικονομικές δραστηριότητες που δεν ακολουθούν την τυπική καπιταλιστική λογική της μεγιστοποίησης του κέρδους. Και οι δύο επιδιώκουν την οικονομική δημοκρατία μέσω της προσήλωσης στις αρχές της ανεξαρτησίας και της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων. Η αλληλέγγυα οικονομία προσθέτει στο πολιτικό στοιχείο που συνδέεται με το μικροεπίπεδο (τον τρόπο λειτουργίας μιας συγκεκριμένης οργάνωσης, για παράδειγμα ενός συνεταιρισμού) την αναζήτηση ενός ευρύτερου πολιτικού σχεδίου που συνεπάγεται έναν συστημικό κοινωνικό μετασχηματισμό.

Προτού προχωρήσουμε στην παρουσίαση των επιμέρους συμβολών, κρίνουμε σκόπιμο να εξηγήσουμε τους λόγους για αυτό το θεματικό αφιέρωμα στην ελληνική βιβλιογραφία. Η ΚΑΛΟ γνώρισε μεγάλη απήχηση στην Ελλάδα, όταν οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008 και της νεοφιλελεύθερης διαχείρισής της έγιναν δραματικά αισθητές στη χώρα μας. Ένα πλήθος κοινωνικών πρακτικών αυτοοργάνωσης και αλληλεγγύης αναδύθηκαν αυτήν την περίοδο, οι οποίες προκάλεσαν το εγχώριο και διεθνές ερευνητικό ενδιαφέρον και οδήγησαν σε θεσμικές ρυθμίσεις όπως π.χ. ο νόμος-πλαίσιο για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και την Ανάπτυξη των Φορέων της (Ν. 4430/2016). Έκτοτε,

η ΚΑΛΟ έχει συγκροτηθεί ως αυτοτελές επιστημονικό πεδίο στην Ελλάδα, ενώ έχουν αλλάξει σημαντικά οι δυναμικές στο ίδιο το πεδίο. Συγκεκριμένα, έχει υποχωρήσει η πρώτη δυναμική ανάπτυξη στο κοινωνικό επίπεδο και η διάχυτη αναγνωρισιμότητά της στο πολιτικό και θεσμικό επίπεδο, ενώ αντίθετα έχει ενισχυθεί στο οικονομικό επίπεδο. Κατά την πρώτη περίοδο δυναμικής εμφάνισής της στην Ελλάδα η σχετική ακαδημαϊκή συζήτηση για την ΚΑΛΟ ως αναδυόμενο επιστημονικό πεδίο προχώρησε σε αναγκαίους εννοιολογικούς προσδιορισμούς του πεδίου και των επιμέρους εκφάνσεών της (π.χ. κοινωνικές επιχειρήσεις), αποτύπωσε περιγραφικά τη νέα δυναμική σε επιμέρους τομείς (π.χ. κοινωνικές δομές αλληλεγγύης, αγροδιατροφή, ενέργεια), ανέδειξε την πολιτική σημασία αυτών των πρακτικών και διερεύνησε τη θεσμική τους αποκρυστάλλωση. Ο πυκνός ιστορικός χρόνος δεν επέτρεψε την αναγκαία θεωρητική εμβάθυνση και τη συστηματική διασύνδεση των θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων της ΚΑΛΟ στην Ελλάδα με θεμελιωμένες θεωρητικές παραδόσεις στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας και της πολιτικής επιστήμης, οι οποίες επιχειρούν να συγκροτήσουν το πεδίο του κοινωνικού και του πολιτικού αντίστοιχα, όπως η Θεωρία Δομοποίησης, η Θεωρία Κοινωνικής Αναπαραγωγής, οι Θεωρίες Κοινωνικών Κινημάτων. Το σημαντικότερο, δεν επιχειρήθηκε η αναλυτική σύνθεση αυτών των θεωρητικών παραδόσεων για τη διερεύνηση της ΚΑΛΟ, τουλάχιστον με συστηματικό τρόπο.

Το θεματικό αφιέρωμα έρχεται να απαντήσει εν μέρει στις ανάγκες περαιτέρω θεωρητικής θεμελίωσης σε μια περίοδο όπου η κρίση κοινωνικής αναπαραγωγής εμμένει διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα, ενώ έχει υποχωρήσει αισθητά η κοινωνική δυναμική που οδήγησε στον πολλαπλασιασμό των πρακτικών της ΚΑΛΟ της πρώτης περιόδου. Σε μια περίοδο, δηλαδή, όπου η αναστολή του κοινωνικοπολιτικού επιτρέπει τη διάνοιξη νέων διαδρομών αναζήτησης με στόχο την ενεργοποίηση νέων προσεγγίσεων και πρακτικών για τον κοινωνικοοικονομικό μετασχηματισμό. Να διαυγάσει τη φαινομενική ηρεμία προετοιμάζοντας δυνητικά μια νέα δυναμική επανεμφάνιση.

Μεταφρασμένο από τη Γεωργία Μπεκριδάκη, σε επιστημονική επιμέλεια του Νίκου Σερντεδάκι, το κείμενο των Laville και Eynaud "A cross-disciplinary and international perspective about social en-

terprise" (2018), δεν αποτελεί πρόσφατη δημοσίευση. Ωστόσο, η συνεισφορά του στην εννοιολόγηση του Τρίτου Τομέα, της ΚΑΛΟ και των μεταξύ τους διακρίσεων από κοινωνιολογική σκοπιά είναι αξιοσημείωτη, καθώς προκύπτει από πολυετείς ερευνητικές προσπάθειες που εκτείνονται σε τέσσερις ηπείρους. Μέσα από μια ιστορική ανασκόπηση και μια πολυπολιτισμική οπτική αναδεικνύει τις πολλαπλές αποσιωπημένες οικονομικές αρχές που ενυπάρχουν στους κοινωνικούς θεσμούς και σχέσεις, ενώ προτείνει τον επαναπροσδιορισμό των κριτηρίων του διεθνούς ερευνητικού Δικτύου EMES για την κοινωνική επιχειρηματικότητα, τα οποία χρησιμοποιούνται ευρέως. Τέλος, εισάγει την έννοια της 'θεσμίζουσας επιχειρηματικότητας', προκειμένου να ανανεώσει τις στοχεύσεις των φορέων σε μια πιο κοινωνικά επιδραστική κατεύθυνση. Αυτά τα χαρακτηριστικά καθιστούν τη μελέτη εξαιρετικά σημαντική, καθώς προσφέρει μια συστηματοποιημένη βάση για τη διεπιστημονική προσέγγιση της ΚΑΛΟ. Η ελληνική μετάφραση του κειμένου φιλοδοξεί να το καταστήσει πιο προσιτό σε ένα ευρύτερο κοινό, συμβάλλοντας στη διάχυση της γνώσης, στην ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ διαφορετικών επιστημονικών κοινοτήτων, αλλά και στην ενδυνάμωση της στρατηγικής των ομάδων που δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο της ΚΑΛΟ. Στη θεωρητική συμβολή του, επίσης, επιδιώκει να εισαγάγει τη σύνδεση της ΚΑΛΟ με τις θεωρίες των Κοινωνικών Κινημάτων και των Πλουραλιστικών Οικονομιών, ανοίγοντας ερευνητικούς ορίζοντες που ενσωματώνουν ποικίλες κουλτούρες, αντιλήψεις και κοινωνικές σχέσεις, υπερβαίνοντας τα όρια του δυτικού μοντερνισμού.

Το άρθρο της Sofia Adam με τίτλο 'Social reproduction within, outside and beyond capitalism: the role of prefigurative politics', μέσα από την επισκόπηση της εννοιολογικής διεύρυνσης της κοινωνικής αναπαραγωγής, επισημαίνει την αναλυτική και πολιτική χρησιμότητα της Θεωρίας Κοινωνικής Αναπαραγωγής στο πλαίσιο του ευρύτερου μαρξιστικού φεμινισμού. Η εν λόγω επισκόπηση προκρίνει την ανάγνωση της παρούσας κρίσης ως κρίσης κοινωνικής αναπαραγωγής. Επιπλέον, εξετάζει τη θέση των ευρύτερων διαδικασιών κοινωνικής αναπαραγωγής σε σχέση με την ευρύτερη καπιταλιστική κοινωνιακή [societal] αναπαραγωγή. Μέσα από τη συνδυαστική ανάγνωση προσεγγίσεων της κριτικής της καπι-

ταλιστικής αξίας και του έργου του Πολάνυι, συμπεραίνεται ότι οι αγώνες γύρω από την κοινωνική αναπαραγωγή αποτελούν ένα σημαντικό πεδίο για τη διάνοιξη μετακαπιταλιστικών προσεγγίσεων και πρακτικών. Υπ' αυτό το πρίσμα, διερευνάται η δυνητική συμβολή των προσεγγίσεων και πρακτικών της ΚΑΛΟ και των Κοινών [commons] στην κοινωνική αναπαραγωγή. Η συγκεκριμένη συμβολή αναδεικνύει τρία πεδία στα οποία η ανάπτυξη προσεγγίσεων και πρακτικών Κοινών και ΚΑΛΟ συμβάλλει στην κοινωνική αναπαραγωγή με δυνητικά μετασχηματιστικούς τρόπους: α) την επισήμανση ακάλυπτων και την άρθρωση νέων κοινωνικών αναγκών, β) την ενεργοποίηση συλλογικών τρόπων κάλυψής τους, γ) την πολιτικοποίηση εναλλακτικών τρόπων παροχής.

Το άρθρο της Γεωργίας Μπεκριδάκη με τίτλο 'Η ανατίμηση του κοινωνικού παράγοντα στην Κοινωνική Αλληλέγγυα Οικονομία' συνομιλεί με τις τυπολογίες της ΚΑΛΟ που έχουν αναπτύξει οι Laville και Eynaud και προτείνει μια προσέγγιση με επίκεντρο την έννοια και τον ρόλο του κοινωνικού παράγοντα. Συγκεκριμένα, ανασυγκροτεί τα επανορθωτικά και τα μετασχηματιστικά χαρακτηριστικά που έχουν προταθεί για τη διάκριση των επιμέρους όρων (κοινωνική οικονομία, αλληλέγγυα οικονομία) ως εναλλακτικές προσεγγίσεις του ενιαίου πεδίου της ΚΑΛΟ. Στην πρώτη προσέγγιση (επανορθωτική), η ΚΑΛΟ ταυτίζεται με την αντιμετώπιση προβλημάτων που εμπίπτουν στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής ή/και με την αποτύπωση του κοινωνικού/περιβαλλοντικού αντικτύπου επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις το Κοινωνικό νοηματοδοτείται ως ο παθητικός αποδέκτης των αποτελεσμάτων της οικονομίας της αγοράς. Στη δεύτερη περίπτωση (μετασχηματιστική), τονίζεται η κοινωνικοπολιτική σημασία των εν λόγω πρακτικών, οι οποίες επικεντρώνονται μεταξύ άλλων και στον εκδημοκρατισμό της οικονομίας μέσω της ενεργοποίησης των ίδιων των εμπλεκομένων. Προκειμένου να εδραιώσει θεωρητικά τη μετασχηματιστική δυνατότητα των πρακτικών της ΚΑΛΟ, η Μπεκριδάκη αξιοποιεί τη Θεωρία Δομοποίησης με στόχο να αναδείξει τη θεσμοδημιουργική ικανότητα των εγχειρημάτων της ΚΑΛΟ αναγνωρίζοντας τη σημασία του κοινωνικού παράγοντα στην ανανοηματοδότηση της οικονομίας, στην ενίσχυση της δημοκρατικής αλληλεγγύης και στην αμφισβήτηση των κυρίαρχων δο-

μών, θεσμίσεων και κανόνων. Υπ' αυτό το πρίσμα, η συγκεκριμένη συμβολή συνομιλεί με τις Θεωρίες των Κοινωνικών Κινημάτων και πιο συγκεκριμένα με τα Νέα Κοινωνικά Κινήματα και τις Ερμηνευτικές Πλαισιώσεις της Συλλογικής Δράσης.

Το άρθρο του Βαγγέλη Γκαγκέλη με τίτλο 'Κοινωνικά Κινήματα και Ποικίλες Οικονομίες: Μία συμπληρωματική προσέγγιση για την κατανόηση της ΚΑΛΟ μέσα από παραδείγματα εγχειρημάτων σε Αθήνα και Ισταμπούλ' συνεχίζει περαιτέρω τη διασύνδεση της θεωρητικής θεμελίωσης της ΚΑΛΟ με τις Θεωρίες Κοινωνικών Κινημάτων και τη Θεωρία των Ποικίλων Οικονομιών. Αναγνωρίζοντας ένα έλλειμμα στη θεωρητική σύζευξη αυτών των δύο προσεγγίσεων με κοινό άξονα την ΚΑΛΟ, ο συγγραφέας εντοπίζει ότι οι ΘΚΚ δεν εντάσσουν με ευκολία στις μορφές συλλογικής δράσης τα εγχειρήματα της ΚΑΛΟ, ενώ η ΘΠΟ αναγνωρίζει τη μετασχηματιστική προοπτική τους χωρίς αναφορά στο ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο. Μέσα από την εμπειρική διερεύνηση δικτύων εγχειρημάτων ΚΑΛΟ σε Αθήνα (ένα άτυπο και ένα επίσημα αναγνωρισμένο δίκτυο) και Ισταμπούλ (ένα άτυπο δίκτυο) κατά την περίοδο της κρίσης, το άρθρο επιχειρεί μια συνδυαστική ανάγνωση των ΘΚΚ και ΘΠΟ αναδεικνύοντας σημαντικές διαστάσεις της δράσης αυτών των δικτύων. Και στις δύο περιπτώσεις, αναφερόμαστε σε εγχειρήματα που ανήκουν στο νέο κύμα συνεργατισμού, το οποίο έχει συνδυαστεί με τη νέα δυναμική της ΚΑΛΟ διεθνώς (με αφετηρία τα κινήματα που αναδείχθηκαν στη Λατινική Αμερική στο τέλος του προηγούμενου αιώνα). Και στις δύο περιπτώσεις, τα εγχειρήματα αναδύθηκαν μέσα σε συνθήκες έντονης κοινωνικής αντιπαράθεσης. Το άρθρο τονίζει την αναλυτική χρησιμότητα της διάκρισης ανοιχτότητα/κλειστότητα πολιτικού συστήματος προκειμένου να ανιχνεύσει την αφετηρία αλλά και τις διαφορετικές θεσμικές καταλήξεις των δύο περιπτώσεων. Επιπλέον, διερευνά τη δυνατότητα και την επιθυμία εύρεσης θεσμικών συμμάχων (με όρους θεσμικών δρώντων) και στις δύο περιπτώσεις αναδεικνύοντας κομβικές διαφορές ως προς τις πολιτικές ευκαιρίες που προσφέρει κάθε κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο αντίστοιχα.

Το θεματικό αφιέρωμα ολοκληρώνεται με μια βιβλιοπαρουσίαση από τον Γιώργο Βελεγράκη για το βιβλίο της Nancy Fraser με τίτλο *Cannibal Capitalism: How Our System Is Devouring*

Democracy, Care, and the Planet – and What We Can Do about It. Το συγκεκριμένο βιβλίο επιλέχθηκε διότι η Nancy Fraser είναι μια πολύ σημαντική φωνή στο ευρύτερο ρεύμα σκέψης που συνδέεται με τη Θεωρία Κοινωνικής Αναπαραγωγής, ενώ ταυτόχρονα επιχειρεί μια συνδυαστική ανάγνωση του αναλυτικού πλαισίου του Μαρξ και του Πολάνυι. Μέσα από αυτήν τη συνδυαστική ανάγνωση, η Fraser εξηγεί την παρούσα κρίση ως κρίση κοινωνικής αναπαραγωγής, έως το σημείο στο οποίο ο καπιταλισμός καταβροχθίζει τους όρους και τις προϋποθέσεις ύπαρξής του. Όπως ορθά επισημαίνει ο Βελεγράκης, η ανάλυση του καπιταλισμού από τη Fraser τονίζει τους τρόπους με τους οποίους ο καπιταλισμός καταβροχθίζει και απαξιώνει τις διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής, τον πλούτο και τους πόρους των λαών του Παγκοσμίου Νότου, τη δημόσια σφαίρα και τη δημοκρατία και το περιβάλλον εντείνοντας το μεταβολικό ρήγμα κοινωνίας-φύσης. Από αυτήν την οδυνηρή διαπίστωση, η Fraser ανασυστήνει τη σοσιαλιστική ουτοπία ως μια διαφορετική διευθέτηση εντός της οικονομίας αλλά και σε σχέση με τις εξωοικονομικές προϋποθέσεις της. Με αυτόν τον τρόπο, η συγκεκριμένη βιβλιοπαρουσίαση τροφοδοτεί τη συμβολή της Adam για την κρίση κοινωνικής αναπαραγωγής και συστηματοποιεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο αρθρώνονται οι επιμέρους συμβολές του θεματικού αφιερώματος.

Το τεύχος συμπληρώνεται με το άρθρο του Philippos Kourakis 'Assessing the Compatibility of the Recidivist Sentencing Premium with Retributivism in Sentencing' και δύο βιβλιοπαρουσιάσεις. Ο Kourakis διερευνά τον ανταποδοτισμό [retributivism] ως πρακτική των ποινικών συστημάτων να τιμωρούν τους υπότροπους πιο αυστηρά από ό,τι τους πρωτοεμφανιζόμενους παραβάτες. Ο συγγραφέας εξετάζει τα ισχυρά και αδύναμα σημεία τεσσάρων θεωριών που επιδιώκουν να θεμελιώσουν αυστηρότερη τιμωρία για τους υποτρόπους και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αυξημένη ενοχή θεμελιώνεται στο ότι ο κατ' εξακολούθηση δράστης βαρύνεται με εντονότερο βαθμό ενοχής λόγω της πρόθεσής του να υποπέσει εκ νέου σε αξιόποινη πράξη, μολονότι έχει βιώσει άμεσα την εμπειρία της τιμωρίας και, ως εκ τούτου, υποτίθεται ότι έχει εκτιμήσει τις συνέπειες του αδικήματός του. Τέλος, ο Αναστάσιος Χάρδας και η Αικατερίνη Πψενίσκωφ παρουσιάζουν και σχολιά-

ζουν τα βιβλία της Φιλίππας Χατζησταύρου *Ανταγωνισμός συμφερόντων στην πολιτική. Στρατηγικές ιδιωτικής επιρροής, lobbying και δημόσιο συμφέρον* (2021) και του Andreas Reckwitz *Το τέλος των ψευδαισθήσεων* (2023), αντιστοίχως.

Το θεματικό αφιέρωμα του επόμενου τεύχους θα εστιάζει στις μετααλήθειες, τα γεγονότα και τον κριτικό λόγο.

Σοφία Αδάμ
Επιμελήτρια του θεματικού αφιερώματος